

Liska Tibor nézetei a szocialista gazdaság piaci jellegű átalakítására – Szocialista piaci (lakás-)gazdálkodás?

MACHER GÁBOR

Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Ph.D. hallgató

Lehetséges a szocialista gazdaság belső átalakítása vagy alapvetően a szocializmust kereteit lebontva kell a reformáció útjára lépni? Liska Tibor az első álláspont mellett tört pálcát és kidolgozta a szocializmus piaci átalakítására vonatkozó nézeteit. Álláspontja szerint a szocializmus még a kapitalizmusnál is piacibb berendezkedést tesz, tett lehetővé és az állam feladata lett volna, hogy ezt – a világpiaci árakhoz igazítva a magyar árakat, valamint a versenyt elősegítve – kiteljesítse.

Szeretném hangsúlyozni, hogy az alábbiakban bemutatásra kerülő elméletek igazi értéket elsősorban az államszocializmus időszakában képviseltek. Ezzel nem degradálni kívánom Liska Tibor e tárgykörben kifejtett nézeteit, de azt szeretném már az elején leszögezni, hogy a rendszerváltással ezen elméletek elvesztették a táptalajukat, ma már jogi relevanciával nem bírnak (ez indokolja a dolgozatban a múlt idő, ill. a feltételes mód használatát), azonban ez korántsem jelenti azt, hogy ma embere számára ne hordoznának mondanivalót.

A következő gondolati íven kívánok haladni: először bemutatásra kerül Liska Kritika és koncepció c. tanulmánya, mivel ez a liskai elméletek kiindulási pontja, itt születtek meg azok az alapok, amelyekre a későbbiekben építkezni lehetett. A következő fontos pont Liskánál az Ökonosztát c. könyv, amelyben a már korábban a Kritika és koncepcióban kidolgozott gondolatait viszi tovább, fejleszti egy következő szintre, ill. reagál a Kritika és koncepciót ért kritikákra, támadásokra. A harmadik elem pedig a szocialista vállalkozási koncepció, amely gyakorlatilag a Kritika és koncepciónak, valamint az Ökonosztátnak a szocialista életviszonyokra adaptált megoldási javaslata, gyakorlati megvalósítása.

Liska Tibor közgazdász (1925–1994) „a kelet-közép-európai szocialista útkezesők táborához tartozik, akik számon kérik a szocialista gazdasági gyakorlatról a hatékonyságot, számonkérik a bürokrácia kiküszöbölését, bírálják a teljesítmény-visszatartás tendenciáját, hiányolják a teljesítményhez igazodó jövedelemelosztást”.¹

Liska teljesítményét röviden a következőkben lehet megragadni:²

- az ötvenes években a külkereskedelmi gazdaságossági számítások kidolgozása,
- a hatvanas években a világpiaci árbázisra épülő hazai árrendszer felvétele,

¹ Nyers Rezső: *Előszó*. In: Koncepció és kritika Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985. 7. o.

² Nyers: i. m. 8. o. alapján.

- a hetvenes években a szocialista szektoron belül a kisvállalkozások gondolatának szorgalmazása,
- a lakásgazdálkodásunk hazai gyakorlatának elemzése és kritikája, annak kimutatása, hogy ez hazánkban az egyenlőtlenség egyik forrása.

Liska Tibor gyakorlatilag „a hatvanas-hetvenes években, a szocializmus keretein belül próbált a kapitalizmusnál is piacibb rendszert kidolgozni...”³, megdöbbentő módon összekapcsolta a szocialista és a neoliberais gondolkodásmódot, a szabadpiaci tőkegazdálkodást a tőke társadalmi célú felhasználásával és annak sajátos szocialista társadalmisításával.⁴

Bársony Jenő a következő szavakkal jellemzi Liskát: a szocialista vállalkozás ügyének „atyamestere”.⁵ Majd így folytatja: „Liska Tibor az elsők között adott hangot hazánkban az akkor uralkodó dogmatikus felfogással szemben annak, hogy a szocializmus alapvetően árutermelő gazdasági rendszer, hogy nem az árúviszonyok visszaszorítására kell törekedni, hanem azok szocialista jellegű, szabadabb kibontására, mert ahol a termelőerők adott állapot mellett a piac, a verseny megszűnik, ott óhatatlanul monopolhelyzet lép fel, bürokrácia, előjog, voluntarizmus, élőködés kap lábra, ami – mint a szocializmustól idegen vonás – visszafogó, megrontó hatású a társadalomra és a gazdaságra.”⁶

Liska bizonyos pontokon kapcsolódott, bizonyos pontokban eltért a magyar gazdasági reformmozgalmak nézeteitől. Nézzük ezeket röviden:⁷

A kapcsolódási pontok a következőkben ragadhatók meg:

- nem elegendő csupán a külkereskedelemben a pénz és a piac aktív szerepére építeni, hanem a pénz és az áru közvetítő szerepe az emberek közti kapcsolatokban a hazai fogyasztás, termelés és beruházás tekintetében is nélkülözhetetlen szerepet tölt be,
- az állam makroökonómiai vállalkozásai (a szocialista gazdaságon belül) csak abban az esetben lehetnek sikeresek, amennyiben szervesen kapcsolódnak, összefüggenek a piaci környezetben működő gazdasági egységek reális kalkuláción alapuló, jól megfontolt vállalkozásaival, azaz: a vállalkozások szerepének szélesítése, hangsúlyozása kerül előtérbe,
- olyan közgazdasági környezet kialakítása szükséges, amelyben a termelési tényezők hatékony vállalati kombinációja lehetségessé válik.

Az eltérések a következők voltak:

- a reformmozgalom fő áramlata egyre inkább a szélesebb társadalmi célokkal való konszenzus felé fordult, míg Liska megelégedett a tiszta közgazdasági megoldások keresésével, gyakorlatilag minden más cél megoldását ettől várta,

³ F. Liska Tibor: *A Liska-modell*. In: *Közgazdasági Szemle* XLV. évfolyam. 1998. október 10. sz. 940. o.

⁴ Nyers: i. m. 8. o.

⁵ Bársony Jenő: *A Liska-féle szocialista vállalkozási koncepció*. In: *Koncepció és kritika* Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985. 20. o.

⁶ Bársony: i. m. 20–21. o.

⁷ Nyers: i. m. 9–12. o. alapján.

- a gazdasági reformmozgalom nézetei szerint három réteget különböztettek meg: a vezető réteget, a műszaki-gazdasági értelmiséget és a dolgozó embereket, és ezen három réteg partneri együttműködésének a kereteit keresték a nagy- és közepes vállalatokban; míg Liska a kisvállalkozások esetében alkalmazandó módszert általánosítva gyakorlatilag minden dolgozót potenciális vagy tényleges vállalkozónak tekintett (és így a dolgozók között teljes esélyegyenlőséget feltételezett és kizárta azt, hogy az embereknek van egy olyan nem elhanyagolható része, aki nem akar ugyan vállalkozni, de valamilyen más módon mégis részt kíván venni saját sorának alakításában).

Külön kiemelését igényel az állam szerepének a felfogása. A gazdasági reform meglátása az volt, hogy a vállalati hatáskörbe az államigazgatás adminisztratív beavatkozását csökkenteni kell, ugyanakkor ésszerűen fejleszteni kell az állam szerepét többek között a piac szabályozásában, a szabályozott piac fejlesztésében, a közgazdasági környezet formálásában, a társadalmi-gazdasági tervezésben; ellenben Liska azt vallotta, hogy alig-alig van helye az állami gazdaságirányításnak⁸ (ez utóbbit érzékletesen világítja meg F. Liska Tibor: Liska Tibor „...az államnak csak annyi szerepet szán a gazdaságban mint egy játékvezetőnek a focimeccsen. Szabadrúgást ítélhet, ha valaki kézzel éri a labdához, vagy kiállíthatja a szándékosan szabálytalankodókat, de labdába nem rúghat és a szabályokat sem változtathatja meg)”⁹).

1. Kritika és koncepció

Mint ahogy már jeleztem korábban, Liska Tibor az akkoriban „eretneknek” számító nézeteit a *Kritika és koncepció* c. művében¹⁰ mutatta be a szélesebb érdeklődő közönségnek, majd később az *Ökonosztát*¹¹ c. művében fejtett ki ezeket bővebben és reagált a *Kritika és koncepció*t ért kritikákra, bírálatokra. Az *Ökonosztát*-tal Liska úgy érezte, hogy megtalálta a kulcsát a szocializmus közgazdaságelméleti kérdéseinek, ezért néhány égető társadalmi, gazdasági probléma felé fordult – pl. humánökológia, lakáskérdés – egyrészt megoldási javaslatok kidolgozása érdekében, másrészt elméleteinek igazolása érdekében.¹²

A következőkben a *Kritika és koncepció* c. tanulmányban felvázolt modellt, annak alapjait, kiinduló tételeit kívánom bemutatni. Liska szavaival élve: „A *Kritika és koncepció* elsősorban a gazdasági mechanizmus problémáját lebecsülő nézetek s a gazdasági mechanizmussal kapcsolatos konkrét vizsgálatok további elodázása ellen íródott.”¹³

⁸ Nyers: i. m. 12–13. o.

⁹ F. Liska i. m. 942. o.

¹⁰ Liska Tibor: *Kritika és koncepció* (Tézisek a gazdasági mechanizmus reformjához). In: *Közgazdasági Szemle* 1963. 9. sz. 1058–1076. o.

¹¹ Liska Tibor: *Ökonosztát – Felkészülés a mechanizmusreformra*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

¹² Bársony i. m. 33. o.

¹³ Liska: *Ökonosztát*. 45. o.

Liska Tibor álláspontja szerint az akkori gazdasági vezetést leváltva a gazdasági vezetés egy korszerűbb, új mechanizmusának a kialakítása vált szükségessé, mivel az akkori (1963) egészében és mind elemeiben már elavult. A kiindulópont az árrendszer reformja volt, méghozzá azért, mivel az akkori ár-elméletek és az árképzési gyakorlat a hazai önköltségből indult ki. Liska ennek a hibáit cikkében 25 pontban ismertette¹⁴, a témánk szempontjából az alábbiak kerülnek kiemelésre:

1. A hazai önköltségből kiinduló árképzés a technika gátját képezte, megakadályozta a fejlődést, mivel gyakorlatilag a műszaki elmaradottságot finanszírozta meg.
2. A világszínvonaltól elmaradó, elmaradottabb termelés az, amely jövedelmező volt, mivel a legkönnyebben ennek a költségei voltak redukálhatóak, azaz a rendszer autarkiaóra ösztönzött.
3. Az így kialakult autark árrendszer lassította a gazdasági fejlődést, mivel de facto szentesítette a belső piac korlátait.
4. A hazai önköltségre épülő árrendszer nem tette lehetővé az egyes termelési fázisok gazdaságosságának a mérését.
5. Az autark árrendszer nem szolgálta a fő feladat teljesítését: a fejlett tőkésországok, ill. a világszínvonal utolérését és túlszárnyalását.
6. Mivel belső képzett árakról volt szó, ezeknek semmi köze nem volt a valóságos árakhoz, ill. a társadalmilag szükséges ráfordításokhoz.
7. A „kerül, amibe kerül” alapú árképzés a termékegység előállítására társadalmilag szükséges ráfordításokat figyelmen kívül hagyta.
8. Az elkülönített fogyasztói árrendszer a fogyasztói igények kielégítését akadályozta.
9. A szocialista elosztás arányait is elködösítette a fogyasztói árrendszer, mivel azt a lakás, az élelmiszerek, elsőrendű fogyasztási cikkek viszonylag alacsony árszínvonala jellemezte.
10. Azzal, hogy az árak a keresletet-kínálatot figyelmen kívül hagyták, növelték a bürokráciát és annak a költségeit, a protekciózást, az elosztás igazságtalanságát (pl. olcsó lakbérek, telefondíjak).
11. Az erőforrások jobb kihasználtságának és átcsoportosításának a fő akadálya az elrejtett tartalékok feltárásáért folyó harc és a „fejőstehén-rendszer” (azaz: az „állami tehenet” mindenki feji, de senki sem akarja etetni) volt.
12. A kötelező tervmutatók gátolták, zavarták a racionális gazdálkodást és a szocialista újratermelést, a vállaltok elsődlegesen arra törekedtek, hogy teljesítsék a kötelező tervmutatókat, és nem arra, hogy gazdaságosan működjenek.

Liska szerint az árutermelés, a pénz, az értéktörvény stb. nem korlátozandó, idegen eleme volt a gazdaságunknak, hanem a kapitalizmusnál is magasabb színvonalra fejélesztendő része.¹⁵ Meglátása szerint a megoldás a következő lett volna: a kapitalizmusnál is fejlettebb áru- és pénzviszonyok megteremtése, világpiaci árbázisú belföldi árrendszer valamint az erre épülő, ennek meg-

¹⁴ Liska: *Kritika és koncepció* 1058–1065. o.

¹⁵ Liska: *Kritika és koncepció* 1066. o.

felelő gazdasági mechanizmusok megteremtése.¹⁶ Ebben a rendszerben tehát az árakat nem „képezték volna”, hanem csupán megállapításra kerültek volna az ettől függetlenül (objektíve) létező világpiaci árak.¹⁷ Az elsőrendű létszükségleti cikkek alacsony árában az állam gyakorlatilag minden polgárának havonta néhány száz forintot adott ellenszolgáltatás nélkül és a végzett munkától függetlenül.¹⁸ Liska Tibor szerint, ha ugyanezt az összeget pénzben adta volna az állam, és ezzel egyidejűleg az elsőrendű fogyasztási cikkek ára viszonylagosan megemelésre kerül, akkor átalakul, megváltozik a kereslet szerkezete.¹⁹ Nézzük erre Liska példáját: „Ha például mai Ft-ban számolva nem 100–150 Ft körül mozogna egy két-, illetve háromszobás lakás havi bére, hanem legalább 600, illetve 900 Ft körül, de a differenciát minden családtagnak járó pénzjáradék²⁰ egyenlítően ki, akkor a lakosság kétszobás lakásban élő nagy többségét a 300 Ft-os, vagy még magasabb lakbér-differencia jobban visszatartaná a háromszobás lakásra való törekvéstől, mint a jelenlegi 50 Ft-os (illetve gyakorlatilag sokszor még kisebb) differencia. Ez a visszatartás pedig ma indokolt, amikor sok családnak még kétszobás lakás sem jut.”²¹

Bársony Lajos Liska Kritika és koncepció c. értekezéséből az alábbiakat emelte ki²² (hozzátéve²³, hogy egyrésztől Liska nézetei 1963-ban még sok részből kiforratlanok voltak, ugyanakkor azt is, hogy másrésztől viszont nézetei hozzájárultak az 1968-as gazdaságirányítási reformunk elvi megalapozásához):

1. a szocializmus tervgazdasági (tervutasításos) mechanizmusa nem azonos magával a szocializmussal, ez nem a szocializmus autentikus modellje, és így egyben a fejlődés legfőbb belső féke is,
 2. a szocializmus árutermelő társadalom volt, méghozzá nem közvetlenül szükségletekre, hanem piacra termelő társadalom,
 3. a szocializmus nem lehetett meg fejlett árutermelés, valóságos pénz és piac nélkül, a kapitalizmusnál is fejlettebb áru- és pénzviszonyokat csak „a termelés társadalmi jellegének megfelelőbb társadalmi tulajdon alapján” lehet teremteni,
 4. számos baj forrása a szocializmusnak azon felfogása volt, mely szerint a társadalmi munkamegosztást naturálisan, központilag tervezhetőnek tartotta és ezzel a népgazdaságot gyakorlatilag autark módon kiszakította a világgazdaságból, és a tervezést egy bürokrácia kezébe adta át.
- A konstruált árak és a piaci viszonyok valamint a pénz kiküszöböléséből eredő legjelentősebb negatívumok említés szintjén: a hazai önköltség elismerése „megfinanszírozta a műszaki elmaradottságot”, gátolta a technikai fejlődést; megszüntette a gazdasági tisztánlátás lehetőségét; a hamis

¹⁶ Liska: *Kritika és koncepció* 1067–1068. o.

¹⁷ Liska: *Kritika és koncepció* 1068. o.

¹⁸ Liska: *Kritika és koncepció* 1072. o.

¹⁹ Liska: *Kritika és koncepció* 1072. o.

²⁰ Liska szerint fontolóra kellene venni egy, a végzett munkától független adott pénzjáradék bevezetését. A születéstől a halálig az államtól minden állampolgár a létminimumot biztosító pénzjáradékot kapna. Ezt megvonni a munkakerülőktől és a bűnözőktől lehetne, bírósági úton (lásd Liska: *Kritika és koncepció* 1072. o.).

²¹ Liska: *Kritika és koncepció* 1072. o.

²² Bársony: i. m. 23–30. o.

²³ Bársony: i. m. 22. o.

árarányok miatt nem volt megítélhető a termelés, a munkamegosztás hatékonysága; az egyik ágazat forintja többet ért, mint a másiké (azaz, a sokféle árszint miatt, a pénz nem volt képes az általános mérőeszköz szerepét betölteni a tervezés és elszámoltatás vonatkozásában); a silány munkát is elismerték; a rendszer a legelmaradottabb hazai ágazatok fejlesztésére ösztönzött, ahelyett, hogy a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódást helyezte volna előtérbe.

A piaci kontroll nélkül előtérbe kerül a szubjektív megítélés, az előjog, valamint a kivételezés, a korrupció: érdekellentéteket szított, valamint zavarokat keltett a gazdaságosság megítélésében a fogyasztói valamint a mezőgazdasági árak eltérítése; az erőforrások a szocialista monopóliumok tervpiacán nem a (szocialista) vállalkozók között kerültek szétosztásra; a tervezés során fellépő hamis ösztönzés következménye az volt, hogy a vállalatok nem a gazdaságosságban, hanem a tervteljesítésben váltak érdekeltté. Létrejött egy mindent meghatározni kívánó, mindenbe beavatkozó, a rendszer sajátossága folytán nélkülözhetlenné vált, élőködő bürokrácia, melyet erősítettek többek között az olcsó telefondíjak, lakbérek kereslet-kínálatot figyelmen kívül hagyó árak rendszere.

5. A fő javaslat így fogalmazódott meg: az átalakítás során az árrendszer reformjából kell kiindulni (lásd erről részletesebben a korábban írtakat). Azonban az árak megváltoztatásával egyidejűleg a jövedelmeknek is módosulniuk kell: az olcsó illetve ingyenes társadalmi juttatások kiváltásának az eszköze a reális ár meghatározása valamint a pénzbeli járadék, mivel ezek jobban ösztönöznek a szolgáltatások racionálisabb igénybevételére.

2. Ökonosztát

Mi is volt, mi is lett volna valójában az az Ökonosztát? Liska megfogalmazásában a következőt jelentette: „Az ökonosztát lényegében olyan megtervezett gazdasági automata (piaci mechanizmus), amelyik a szocialista társadalom céljainak és adottságainak megfelelően magától működik, és főleg sokkal okosabban működteti a gazdaságot, mint ahogyan a tervezői tennék.”²⁴ Ahogy Bársony fogalmaz: az ökonosztát gyakorlatilag a szocialista árutermelés önszabályozó mechanizmusa.²⁵ Lika Tibor szerint a tervgazdálkodási rendszer fő hibája a következőkben volt megragadható: nem tudott mit kezdeni az előre nem láthatóval, valamint az ismeretlenre, a váratlanra nem tudott rugalmasan reagálni.²⁶

Ahogy Liska szellemesen fogalmazott: „Az áru- és pénzviszonyok... a szocializmus politikai gazdaságtana szerint úgy kerülnek bele a szocializmusba, mint Pilátus a krédóba.”²⁷ A jelszó: „Az ár a szocialista elosztás eszköze”, ezzel a jelszóval viszont a tervszerű ármegállapítás fő problémája az volt, hogy az árak ne tegyenek lehetővé nagyobb jövedelmet, mint amennyit a termelő számára betervezték.²⁸ Liska ismét kifejtette: „En abból indulok ki, hogy az az

²⁴ Liska: *Ökonosztát*. 33. o.

²⁵ Bársony: i. m. 31. o.

²⁶ Liska: *Ökonosztát*. 35. o.

²⁷ Liska: *Ökonosztát*. 48. o.

²⁸ Liska: *Ökonosztát*. 70. o.

egyedül helyes mechanizmus, amelyiknek az árrendszere nem önkényesen képzett árrendszer, hanem amelyik a nemzetközi munkamegosztásba kapcsolódó, erősen koncentrált termeléssel rendelkező gazdaság valóságos piaci árait tartalmazza.”²⁹

Szigorúan leszögezte: az a terv, amely nem racionális, az nem terv, mivel a tervezés és a racionalizmus nem eleve ellentétes fogalmak, azonban nálunk az irracionálizmust (terv nem egyenlő a rációval) mégis „szocialistának” tartották, azért, mert az irracionálizmus a maga rendszerén belül szigorú logika szerint működött, és ezért a szocialista tervgazdálkodás elválaszthatatlan eleme volt a költségtípusú árrendszer is.³⁰ A szocialista gazdaságban a stopárrendszer érvényesült, amely azonban nem mesterséges árakat rögzített, hanem egy korábbi időpontban érvényben volt világpiaci, tőkés árakat.³¹ A tőkés világpiaci árakhoz való közeledés a stopárok és a kötött devizagazdálkodás mellett nem lehetett eredményes, csakis ezek eltörlésével (a piaci mechanizmusok helyreállításával) lett volna megoldható a probléma; azonban azt – Liska szerint – látni kellett, hogy a piaci mechanizmusok helyreállítása esetén sem egyeztek volna meg a tőkés világpiaci árak a KGST-piac áraival, mivel akkor köztük a kereskedelem gazdaságtalanná vált volna.³²

A piaccal, a piaci mechanizmusokkal kapcsolatban Gönczöl Györgytől idézett: „...A szocialista világpiac sajátos piac, amelyen a piaci mechanizmusok egyáltalán nem vagy pedig csak közvetve működnek, és ahol ennek folytán a piac törvényei egyáltalán nem, vagy pedig csak közvetve, ti. a kapitalista világpiac hatására érvényesülnek...”³³ Ezzel kapcsolatban jogosan vetette fel Liska a kérdést: „Az még csak logikusnak látszik, hogy ha nem érvényesülnek a piaci mechanizmusok, akkor a piac törvényei sem érvényesülnek. De micsoda sajátos piac az, amelyen a piac törvényei sem érvényesülnek?!”³⁴ A fentebb, Gönczöltől Liska által idézett gondolatok általánosan elfogadottnak számítottak, és ezen nézetek ellen hirdetett Liska hadjáratot, igyekezve kimutatni azt, hogy a szocializmus és a piac, a szocializmus és a vállalkozás nem eleve ellentétes, egymást kizáró fogalmak. Természetesen azt Liska is elismerte, hogy vannak olyan helyzetek, időszakok, amikor piac, a piaci mechanizmusok eltűnnek. Ilyen események a háborúk, ahol a „piaci automata” elromlik, ennek az ok pedig az, hogy a háború még a vele járó nagy konjunktúra sem gazdaságos, mivel a gazdasági átcsoportosítás túlzott ütemű.³⁵

Bársony az alábbiakat emeli ki: Liska igyekezett azt bizonyítani, hogy a szocializmus valójában a kapitalizmusnál is magasabb foka az árutermelésnek, ezen megállapítását pedig a következőkre alapozta: a szocializmus felszámolva a magántulajdon kötöttségét, felszabadítva a munkaerőt, a társadalmi tulajdon alapján a demokratikus szabad vállalkozás sokkal szélesebb körű lehetőségét teremtette meg.³⁶ Liska Tibor szerint a dolgozóknak nem munkabért

²⁹ Liska: *Ökonosztát* 81. o.

³⁰ Liska: *Ökonosztát* 89–90. o.

³¹ Liska: *Ökonosztát* 145. o.

³² Liska: *Ökonosztát* 146. o.

³³ Gönczöl György: *Megjegyzések a nemzetközi munkamegosztás elvi kérdéseire*. In: *Közgazdasági Szemle* 1959. 8. szám Idézi: Liska: *Ökonosztát* 126. o.

³⁴ Liska: *Ökonosztát*. 126–127. o.

³⁵ Liska: *Ökonosztát*. 256. o.

³⁶ Bársony: i. m. 31–32. o.

kellett volna kapniuk, hanem a vállalkozási teljesítményüknek megfelelő többletjövédelmet.³⁷ A kommunisztikus vonások abban jutottak volna érvényre, hogy a gyakorlatilag „jelenléti díjjá” fajult munkabért leváltva mindenki számára biztosította volna (az olcsó vagy ingyenes társadalmi juttatások helyett) mintegy „jelen sem léti díjként” a (legalább alapfokú) megélhetés pénzbeli feltételeit.³⁸

3. Szocialista vállalkozás

Mint ahogy azt korábban is jeleztem, Liskánál gyakorlatilag a szocialista vállalkozási koncepcióban „materializálódtak” a már elméletben létező elképzelések.

Liska szocialista vállalkozási koncepciója egy axiómaszerű feltételrendszerre épült, melynek elemei a következők voltak:³⁹

1. a szocializmus a termelési eszközök magántulajdonának felszámolásán és ebből adódóan a kizsákmányolás felszámolásán alapult,
2. világgazdasági méretekben szükség van valódi piacra és pénzre, mivel a szocializmusban a társadalmi munkamegosztás fejlett ártermelés formájában ment végbe (kívánatos tehát, hogy az árak ne „eltérített”, „önkéntesen konstruált” árak legyenek),
3. a verseny szabadsága, a verseny lehetőségének biztosítása, előmozdítása,
4. a vállalkozás a szocializmus autentikus társadalmi magatartásformája.

Ezek tehát azok a feltételek, amelyek között a szocialista vállalkozás működőképes, illetve amelyek között működőképpé válhatott volna.

Liska a különböző tulajdoni formákat az alábbiak szerint csoportosította: magántulajdon, állami tulajdon, társultcsoport tulajdon (pl. szövetkezetek), valamint a szocialista társadalmi tulajdon, mely utóbbinak az a lényege, hogy ez úgy társadalmi, hogy azt senki sem sajátítja, senki sem sajátíthatja ki (mindig az rendelkezzeék vele, aki ezzel a legtöbb hasznot hajtja a társadalomnak), és amelyet Liska „*személyes társadalmi tulajdonnak*” nevezett.⁴⁰ F. Liska Tibor frappáns megfogalmazásában: Az „azé a föld, aki megműveli” szlogen kibővíthető így: „azé a föld, aki a legjobban megműveli, és csak addig, amíg ő műveli meg a legjobban”.⁴¹ A személyes társadalmi tulajdon tehát kettős formában jelent meg és volt jelen: egyrésztől egy működő tőkeként (ami a termelésre, gazdálkodásra szolgál), másrésztől fiktív tőkeként, amely a vállalkozás jövédelmhezó képességét jelenítette meg, mely utóbbi az induláskor két formában lett volna jelen: a „kikiáltási ár” (azaz a hivatalosan becsült ár), valamint a „tervpiaci érték” (az az érték, amennyit annak ér, aki a legtöbbet ígéri érte azért, hogy megszerezhesse a vállalkozás lehetőségét).⁴²

³⁷ Bársony: i. m. 32. o.

³⁸ Bársony: i. m. 32. o.

³⁹ Bársony: i. m. 36–41. o.

⁴⁰ Bársony: i. m. 47–48. o.

⁴¹ F. Liska: i. m. 946. o.

⁴² Bársony: i. m. 52–53. o.

A rendszer működési területe a „*vállalkozók terüpiaca*” lett volna, amelyen minden társadalmi tulajdonegység piaci árral bírt, méghozzá a következő logika szerint.⁴³ A tulajdonegységeknek van egy „kikiáltási ára”, ez az alap, a kiindulási pont, és az árverés végén a legtöbbet kínáló kapja meg (fiktív tőke), veszi vállalkozásba. Ez az ár addig él, amíg erre valaki „rá nem licitál”. Ekkor a működő vállalkozónak két lehetősége adódik: vagy elfogadja ezt az árat (és ebben az esetben folytathatja a vállalkozást), vagy kénytelen átengedni a „ralicitálónak” a vállalkozást. Tehát a vállalkozása értékét a vállalkozó lett volna jogosult megállapítani, de amennyiben ilyen áron valaki jelentkezik, akkor neki köteles lett volna eladni, mivel a vállalkozások értékét nyilvántartották volna. Ez a rendszer gyakorlatilag – Liska elképzelése szerint – önmagában képes lett volna biztosítani a vállalkozók közti önkiválasztódást. Ahogy F. Liska is megjegyzi, itt a vállalkozó a magántulajdonos és a bérlő sajátos keverékéből állt össze. Magántulajdonos, mivel gyakorlatilag a birtoklás monopóliumának kivételével minden tulajdonosi joga megvan (sőt, ugyan el kell adnia a vállalkozását, amennyiben magasabb licit érkezik és ő ezt nem fogadja el, de őt illeti meg a vételár, melyet ő határoz meg), és bérlő, mivel használati díjat kell fizetnie.

A „*használati díjnak*” arányosnak kellett volna lennie a vállalkozás értékével (azaz magasabb értékű vállalkozásnak több használati díjat kellett volna fizetnie, alacsonyabb érték esetén természetesen alacsonyabb lett volna a használati díj is), és amely logikájában nem különbözik a vagyoadótól, a specialitását azonban az adta, hogy ezt a következő generáció részére kellett volna félrerakni, azonban maga az adózó ezt élete során felhasználhatta volna.⁴⁴

Liska szerint a szocialista vállalkozó esetében az elsődleges vállalkozói alap lett volna a vállalkozó saját embervagyona, amely két részből tevődött össze: a „társadalmi örökségből” és az élet során megszerzett „erkölcsi tőkéből”.⁴⁵

A „*társadalmi örökség*” az alábbiakban ragadható meg.⁴⁶ Minden állampolgár – a családi örökségén túlmenően – bírt volna egy ún. „társadalmi örökséggel” is. Ez utóbbit a születésekor mindenkinek a rendelkezésére bocsátják, és ebből kell fedeznie többek között a képzését, neveltetését, egészségügyi ellátását, ez képezi a tanulmányok befejezését követően a kiindulási alapot is, valamint a nyugdíj forrását is. Legjobban egy fenntartásos takarékbetétkönyvhöz lehetne hasonlítani, amelynek egy részét szabadon fel lehet használni, azonban a kamatainak egy részét tőkésíteni kell. Ezen összegnek van egy meghatározott része, amely a kockáztatható hányad, amely meghatározza azt pl., hogy mekkora a kamatok tőkésítési kötelezettsége, mekkora is a szabadon felhasználható rész. Az alapgondolat az volt, hogy a támogatott vagy akár ingyenes szolgáltatásokat igénybe vevők, és azokkal adott esetben elégedetlen emberek megjelenjenek a piacon, mint vásárlók, és a rendszer az ő részükre piacképes szolgáltatásokat teremtsen, az intézményeket piacképes szolgálta-

⁴³ Bársony: i. m. 55–58. o., illetve F. Liska: i. m. 945. o.

⁴⁴ F. Liska: i. m. 945–946. o.

⁴⁵ Bársony: i. m. 59. o.

⁴⁶ Bársony: i. m. 59–61. o., illetve F. Liska: i. m. 943–944. o. alapján.

tások kínálatára ösztönözze. A lebonyolítását egy bankrendszerre⁴⁷ bízta volna Liska, amely az állami bürokráciát váltotta volna fel. Ez lett volna az alapja annak is, hogy az állampolgárok a bérlakáspiacon fizetőképes vásárlóként jelenjenek meg.

Az „*erkölcsi tőke*” – mint az embervagyon másik része – a sikeres vállalkozások következményeként jön volna létre, a „tervpiaci érték” valamint a „kiáltási ár”, illetve a korábbi „tervpiaci érték” és a rálicitálással létrejött „tervpiaci érték” különbözeteként állt volna elő, amely bizonyos időtartam alatt lekötve maradt volna.⁴⁸

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy ebből mi lett volna a társadalom illetve az állam haszna? A társadalom haszna abban állhatott volna, hogy nőtt volna a teljesítőképeség, fellendült volna a gazdaság, az állam pedig az eddigig meghaladó bevételre számíthatott volna a vállalkozások működéséből adódóan.⁴⁹

Liska Tibor munkásságában, nézeteiben felfedezhetünk több olyan gondolati magvat, elképzelést, melyek csak sokkal később, gyakorlatilag a rendszer-váltást követően váltak társadalmunk alapértékévé.

Az első ilyen gondolat a magántulajdon szabadsága. Igaz, hogy nála a „magántulajdon” kifejezés nem jelenik meg ugyan, de ha megismerjük közelebbről a „személyes társadalmi tulajdon” illetve a „vállalkozók tervpiaca” fogalmát, ill. tartalmi elemeit, akkor – a már korábban említettekől is kitűnően – azt látjuk, hogy ezen elemek gyakorlatilag a tulajdonjog kiteljesítését vetítették előre. Tette mindezt egy olyan korszakban amelyben „...idegen, éppen ezért megszüntetendő – kizsákmányoló, az embernek emberek feletti uralmat biztosító – tulajdonformának minősült mindenek előtt a magántulajdon, mégpedig mind egyéni, mind társas alakzatiban.”⁵⁰

A másik gondolat, amely megjelenik, a vállalkozás szabadsága. Fel is róják, rótták Liskának, hogy gyakorlatilag minden emberről feltételezte, hogy vállalkozni kíván, azt nem vette figyelembe, hogy vannak, létezhetnek olyan állampolgárok, akik részt kívánnak venni ugyan a sorsuk alakításában, de nem vállalkozóként. Az viszont elvitathatatlan érdeme Liska Tibornak, hogy az államszocializmus időszakában elsősorban gondolati, elméleti – kis mértékben gyakorlati – szinten rehabilitálta a vállalkozás gondolatát.⁵¹

Összefoglalva – F. Liska Tibort követve⁵² – Liska Tibor fentebb vázolt modellje négy kiinduló tézis illetve cél köré fűzhető fel.

⁴⁷ Ezen bankrendszernek (pénzintézetnek) a következő funkciókat szánta Liska: a társadalmi tulajdon „gondnoki teendői”, a „tervpiaci értékek” és azok változásaink nyilvántartása, vállalkozásokkal kapcsolatos jövedelemelosztás lebonyolítása, „társadalmi örökségek” kezelés és nyilvántartása, vállalkozóknak hitelnyújtási tevékenység, társadalom megtakarításainak a begyűjtése valamint kamatpolitika folytatása hitelpiai úton – Bársony: i. m. 72-73. o.

⁴⁸ Bársony: i. m. 61. o.

⁴⁹ Bársony: i. m. 71. o.

⁵⁰ Lenkovics Barnabás: *Magyar Polgári Jog – A dologi jog vázlatja*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999. 288. o.

⁵¹ A gyakorlati megvalósításról lásd részletesen Síklaky Istvánnak a Szentesi modelltől szóló tanulmányát – Síklaky István: *A Szentesi modell*. In: Konceptió és kritika Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985. 187–224. o.

⁵² F. Liska: i. m. 941–942. o.

Az *első*: mindenre található piaci megoldás. Ezt sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, és nem jelent mást, mint a társadalmi nyilvánosság előtt megjelenő kölcsönös megegyezésen alapuló együttműködést.

A *második*: mindenki költse a saját pénzét, mert az emberek csak ekkor viselkednek többé-kevésbé racionálisan, leginkább körültekintően.

A *harmadik*: mindenki azért fizessen, amit igénybe vesz, igénybe vett, mert gyakorlatilag minden átalánydíj magában hordozza a pazarlást.

A *negyedik*: a termelőeszközökért folyó nyílt verseny. A társadalom számára az a kedvező, ha a termelőeszközök hatékonyan működnek. A verseny pedig pontosan azt hivatott biztosítani, hogy kiderüljön, hogy az adott termelőeszközből ki tudja a legtöbbet kihozni.

„A *Liska-modell* olyan társadalmi-gazdasági felépítményt céloz meg, amely kizárólag ... piaci megoldások alapján működik, azaz ahol minden tranzakció a kölcsönös megegyezésen alapul. Emellett a társadalom minden tagjának biztosítani kívánja a vállalkozás jogát és lehetőségét, mégpedig úgy, hogy az működtethesse a nemzeti vagyon egyes részeit, aki a leghatékonyabban teszi és csak addig, amíg ő csinálja a legjobban (leghatékonyabban).”⁵³

4. Irodalomjegyzék

Bársony Jenő: *A Liska-féle szocialista vállalkozási koncepció*. In: Koncepció és kritika Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985.

F. Liska Tibor: *A Liska-modell*. In: *Közgazdasági Szemle* XLV. évfolyam. 1998. október 10. sz.

Lenkovics Barnabás: *Magyar Polgári Jog – A dologi jog vázlata*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Liska Tibor: *Kritika és koncepció (Tézisek a gazdasági mechanizmus reformjához)*. In: *Közgazdasági szemle* 1963 9. sz.

Liska Tibor: *Ökonosztát – Felkészülés a mechanizmusreformra*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Nyers Rezső: *Előszó*. In: Koncepció és kritika Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985.

Síklaky István: *A Szentesi modell*. In: Koncepció és kritika Vita Liska Tibor „szocialista vállalkozási szektor” javaslatáról (szerk. Síklaky István). Magvető, Budapest, 1985.

⁵³ F. Liska: i. m. 942. o.